

УДК 330.564.2.26

Олена ШАМАНСЬКА

ПРАГМАТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ДОХІДНОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВАМИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Резюме. Висвітлено теоретичні аспекти реалізації дохідної поведінки домогосподарствами та її вплив на розвиток соціально-економічних процесів в суспільстві. Розкрито сутність доходів домашніх господарств з позицій мікроекономічного підходу. Розглянуто особливості формування доходів домогосподарств України в сучасних умовах. Охарактеризовано основні теоретико-прагматичні аспекти доходів домашніх господарств. Проаналізовано прагматику формування доходів домашніх господарств на основі даних Державної служби статистики України впродовж 2007–2011 рр. Визначено основні фактори, які суттєво впливають на дохідну поведінку домогосподарств та окреслено першочергові заходи держави з метою покращення ситуації у даній сфері фінансових відносин.

Ключові слова: домогосподарство, доходи, дохідна поведінка, заробітна плата, соціальні трансферти, підприємницький дохід.

Olena SHAMANSKA

PRAGMATICS OF HOUSEHOLDS' INCOME BEHAVIOUR IN THE CONTEXT OF PRESENT-DAY SITUATION

Summary. The theoretical aspects of households' income behavior and its impact on the development of socio-economic processes in the society are described. The essence of households' income within the microeconomics approach is disclosed in the article. The peculiarities of how the households form their incomes under modern conditions are presented in the article. The fundamental theoretical and pragmatic aspects of the households' incomes are examined. The pragmatics of the households' incomes forming is analyzed by the author on the basis of the data provided by the State Statistics Service of Ukraine during 2007-2011. The impact of wages on the domestic households' incomes forming and the peculiarities of its industrial and territorial differentiation are found out. The assignment of social transfers to the population as a basic source of forming citizens' incomes are evaluated in the article. The features of how social payments are assigned in the structure of obtained social transfers by population are investigated. The author emphasizes on peculiarities of entrepreneurial profit in the structure of households' income. The role of earnings from property in the structure of income in the households' budget is described. The basic factors influencing the households' income behavior are identified. The primary government measures for improving the situation in this sphere of financial relations are outlined in the article.

Key words: household, incomes, profitable behavior, wages, social transfers, entrepreneurial income.

Постановка проблеми. Домашнє господарство та його дохід безпосередньо беруть участь у всіх трансформаційних процесах, що відбуваються в соціально-економічній системі суспільства, впливають на динаміку й тенденції розвитку економіки України.

Досвід останніх економічних трансформацій в Україні свідчить, що соціально-економічна політика держави призвела до зростання економічної нерівності серед населення. Низький рівень доходів працюючого населення та їх реальної купівельної спроможності на фоні значної частки тіньових доходів, високий рівень бідності працюючого населення та низька частка середнього класу в Україні зумовлюють необхідність комплексного реформування механізму формування доходів населення, що є однією з найгостріших соціально-економічних проблем, оскільки розмір доходів характеризує рівень добробуту, можливість задоволення матеріальних та духовних потреб і подальший розвиток індивіда.

Дохідна поведінка домогосподарств є ключовим фактором, який визначає рівень життя громадян, а також важливим індикатором економічного благополуччя держави та соціальної ситуації в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішення питань реалізації дохідної поведінки домогосподарств та її впливу на розвиток соціально-економічних процесів у суспільстві є важливим завданням економічної науки та стає об'єктом активних наукових досліджень сучасних вчених-економістів, серед яких найбільш відомі Л. Абсава, О. Ватаманюк,

О. Гордей, Я. Елканова, Т. Кізима, Е. Лібанова, А. Лісовий, В. Мандибур, Л. Миргородська, О. Мірошниченко, С. Панчишин, О. Песцова-Світалка, Л. Черенько, І. Чуницька, І. Шупик, Ю. Янелъ.

Мета статті. Віддаючи належне високому рівню наукових робіт зазначених авторів, слід зауважити, що у працях вітчизняних науковців, зазвичай, спостерігається певною мірою, фрагментарний підхід щодо дослідження проблематики та прагматики реалізації дохідної поведінки домогосподарствами в Україні, часто без урахування специфічних особливостей сучасного розвитку економіки держави. Разом з тим вказують на потребу дослідження й подальшого розвитку концептуальних заходів щодо завдань та пріоритетних цілей державної політики у сфері оптимізації формування доходів населення відповідно до особливостей сучасного стану економічних перетворень.

Виклад основного матеріалу. Дохідну поведінку домогосподарств можна трактувати як діяльність, спрямовану на формування та оптимізацію усіх можливих джерел доходів домогосподарств. Сукупні доходи населення характеризують обсяг матеріальних та інших благ, які надходять у розпорядження домогосподарств у результаті розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту.

З позиції мікроекономічного підходу доходи домогосподарств є сукупністю надходжень упродовж певного періоду часу з усіх можливих джерел як у грошовій, так і негрошовій формах, що збільшують активи домашнього господарства і можуть бути спожиті ними без зменшення реальної вартості його майна [1, с. 140].

Динаміку та структуру доходів домогосподарств України за джерелами походження у 2007 – 2011 рр. наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка та структура доходів домогосподарств України
за джерелами походження у 2007 – 2011 рр.*

Table 1

Dynamics and structure of the households' incomes in Ukraine by sources of its origin during
2007 – 2011

(млн. грн.)

Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Доходи – всього	623289	845641	894286	1101175	1251005
<i>В тому числі:</i>					
1. Заробітна плата	278968	366387	365300	449553	521066
<i>Питома вага, %</i>	44,8	43,3	40,8	40,8	41,7
2. Прибуток та змішаний дохід	95203	131139	129760	160025	198512
<i>Питома вага, %</i>	15,3	15,5	14,5	14,5	15,9
3. Доходи від власності	20078	28432	34654	67856	68059
<i>Питома вага, %</i>	3,2	3,4	3,9	6,2	5,4
4. Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	229040	319683	364572	423741	463368
<i>Питома вага, %</i>	36,7	37,8	40,8	38,5	37,0
<i>З них:</i>					
– соціальні допомоги	124472	180455	204101	237213	262744
– інші отримані поточні трансферти	18209	26092	32984	34397	33681
– соціальні трансферти в	86359	113136	127487	152131	166943

натурі					
--------	--	--	--	--	--

*Складено за матеріалами Державної служби статистики України (<http://ukrstat.gov.ua>)

Дані, наведені в табл. 1, свідчать, що впродовж 2007 – 2011 рр. тенденція щодо зростання була характерна для всіх без винятку доходів домогосподарств України. Заробітна плата найманих працівників зросла в 1,9 раза; прибуток та змішаний дохід – у 2,3 раза; соціальні допомоги та інші отримані поточні трансферти – більш як у 2 рази. Однак найсуттєвіше зросли доходи від власності – з 20078 млн. грн. у 2007 р. до 68059 млн. грн. у 2011 р. (тобто більш як у 3,4 раза).

Охарактеризувавши основні теоретико-прагматичні аспекти доходів домашніх господарств, зупинимось детальніше на аналізі основних джерел їх формування, що сприятиме кращому розумінню ролі дохідної поведінки домогосподарств у найповнішому задоволенні матеріальних і духовних потреб громадян.

Реалізація учасниками домогосподарства своєї здатності до праці та набуття ними статусу «найманого працівника» визначає можливість отримання доходу у формі *заробітної плати* (основного джерела доходів населення), яка являє собою певну суму грошових коштів, що їх отримує індивід за реалізацію такого належного йому ресурсу, як «робоча сила», дохід, що визначає рівень доступу населення до матеріальних і духовних благ, які існують у суспільстві.

Проте можемо зауважити, що заробітна плата в Україні не домінує в доходах домогосподарств і не виступає основним джерелом забезпечення добробуту життя громадян країни, – її частка в доходах складає близько 48 % замість 65 – 80 %, як у європейській практиці, і не забезпечує реалізацію її відтворювальної та стимулюючої функцій. Водночас частка заробітної плати у ВВП характеризує ступінь соціального розвитку економіки держави. Однак в Україні неприпустимо малою є частка заробітної плати у ВВП, що не відповідає сформованій світовій тенденції [2, с. 177].

Характерною особливістю (основу яких, звичайно, становить заробітна плата) є значна галузева та територіальна диференціація.

Найбільш оплачуваними залишаються працівники авіаційного транспорту та фінансових установ. Якщо у 2011 р. середньомісячна номінальна заробітна плата працівників у галузі рибальства та рибництва становила лише 1369 грн., у галузі діяльності готелів та ресторанів – 1777 грн., охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – 1778 грн., у сфері сільського господарства та мисливства – 1800 грн., то на авіаційному транспорті – 8742 грн., у фінансовій сфері – 5340 грн. (співвідношення між найнижчою і найвищою середньою заробітною платою склало 6,4 раза) [3].

Звичайно, міжгалузева диференціація оплати праці – цілком природне явище, оскільки відображає відмінності у затратах інтелектуальних та фізичних зусиль, рівні кваліфікації працюючих тощо. Однак відхилення між розмірами середньої заробітної плати у різних галузях економіки повинно мати обмежений характер (скажімо, не менше трикратного перевищення), що сприятиме попередженню антагоністичних настроїв серед різних соціальних груп населення.

Водночас залишаються негативними тенденції зростання міжтериторіальних відмінностей у рівнях заробітної плати. Найвищий її рівень спостерігається у містах Києві та Севастополі. Крім того, вище середнього оплачується праця в областях промислового Сходу країни – Донецькій, Дніпропетровській та Луганській областях. Найбільш низька вартість робочої сили відзначена у Тернопільській, Волинській, Чернігівській та Херсонській областях.

На нашу думку, диференціація в оплаті праці викликає підвищення соціальної напруги в суспільстві, призводить до зростання невдоволення працюючих своїм становищем, виникнення конфліктів та загострення демографічної кризи.

Крім заробітної плати найманих працівників вагоме значення для формування доходів населення мають *соціальні трансферти*. До соціальних допомог та інших отриманих населенням поточних трансфертів зараховують усі види пенсій; стипендії; всі види отримуваної населенням допомоги із фондів соціального страхування; компенсаційні виплати і пільги; благодійну допомогу [1, с. 196].

Водночас несприятливим фактором, який відображає неефективність витрат на соціальну підтримку населення, є така ж частка соціальних виплат з бюджету в доходах населення, як і заробітна плата від трудової діяльності (у світовій практиці соціальні виплати з бюджету мають складати максимум 20 % усіх доходів населення). Підвищення питомої ваги допомог у структурі доходів домогосподарств пов'язано із державними заходами у сфері забезпечення належного рівня соціального захисту в Україні, у чому проявляється посилення ролі держави, проте не як стимулятора розвитку економіки, а як соціального утримувача, оскільки збільшення частки соціальних трансфертів в особистих доходах може стимулювати психологію утриманства, особливо у молодих працівників, які вперше виходять на ринок праці. Крім того, занижений рівень заробітної плати у вітчизняній економіці здатний формувати небажані для суспільства ціннісні орієнтири, що виражаються у підриві стимулів до праці, порушенні трудової дисципліни, недобросовісному виконанні виробничих обов'язків, збільшенні кількості злочинів, пов'язаних з розкраданням приватної і державної власності.

Варто зазначити, що висока частка соціальних виплат, притаманна структурі доходів населення України, пов'язана зі значною кількістю осіб похилого віку, основним джерелом доходів яких є пенсія. Причому кількість працюючих поступово знижується, тоді як чисельність осіб пенсійного віку залишається майже незмінною на рівні близько 13,7 млн. чол. (табл. 2.). Отже, співвідношення чисельності пенсіонерів до чисельності платників внесків складає близько 90 %.

Як свідчать дані, наведені в табл. 2 упродовж 2008 – 2011 р. середній розмір пенсій зріс з 776,0 грн. у 2008 р. до 1151,6 грн. у 2011 р. Проте у суспільстві повинно існувати обґрунтоване співвідношення між трудовими затратами і заробітною платою, заробітною платою і пенсією, страховими внесками і соціальними виплатами. Чим більше рівні названих співвідношень будуть наближатись до оптимальних, тим більш розвиненим і соціально орієнтованим вважатиметься суспільство [2, с. 179].

Таблиця 2

Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів в Україні
у 2008 – 2011 рр.*

Table 2

Average amount of monthly pension and the number of pensioners in Ukraine
during 2008 – 2011

Рік	Середній розмір місячної пенсії, грн.				Кількість пенсіонерів, млн. осіб
	Усього:	у тому числі:			
		За віком	За інвалідністю	У разі втрати годувальника	
2008	776, 0	798, 9	624, 4	517,5	13,8
2009	934, 3	942, 7	780, 7	696, 6	13,7
2010	1032, 6	1039,6	884,6	807,9	13,7
2011	1151,6	1156, 0	1033,8	940,0	13,7

*Складено за матеріалами Державної служби статистики України (<http://ukrstat.gov.ua>)

Як впливає із вищезазначеного, розмір пенсій, базуючись на вартості робочої сили, характеризує рівень життя людей похилого віку. В умовах ринку придбання товарів і послуг значною мірою залежить від матеріального стану пенсіонерів. Тому найважливішим параметром, що характеризує рівень життя осіб пенсійного віку, є рівень його доходів і, насамперед, розмір пенсії, співвіднесений з рівнем цін на споживчі товари та послуги.

В структурі соціальних допомог та інших одержаних населенням України поточних трансфертів впродовж 2007 – 2011 рр. соціальні допомоги займали найбільшу частку, яка стабільно зростала з 54,3 % у 2007 р. до 56,7 % у 2011 р. (табл. 3).

Відтак співвідношення соціальної допомоги із заробітною платою певною мірою визначає матеріальне становище і соціальний статус найманого працівника, впливає на економічну мотивацію населення, на співвідношення доходів працюючого та непрацюючого населення.

Наступним видом доходу в структурі домогосподарств є *підприємницький дохід*, який можна оцінювати як позитивну складову, оскільки малі та середні підприємці як представники середнього класу є найважливішими верствами для забезпечення стабільного розвитку суспільства. Варто зазначити, що основним доходом від підприємницької діяльності є прибуток, який після сплати податків, інших обов'язкових платежів, дивідендів надходить у розпорядження підприємця і у більшості випадків використовується ним самостійно. Водночас прибуток від продуктивної діяльності фізичної особи – підприємця є поєднанням двох різних видів доходу (оплати праці та прибутку), і тому його часто називають «змішаним доходом».

Отже дохід, який отримує таке домогосподарство, є нічим іншим як поєднанням заробітної плати, відсотків за користування грошовими коштами, платнею за використання майна домогосподарства тощо. Особливістю такої форми доходу є складність розмежування доходів від кожного конкретного ресурсу. Крім того, дохід від здійснення підприємницької діяльності є реалізацією такого фактору виробництва, як підприємницькі здібності.

Таблиця 3

Динаміка та структура соціальних допомог й інших отриманих населенням України поточних трансфертів у 2007 – 2011 рр.

Table 3

Dynamics and structure of social aids and other current transfers obtained by the population of Ukraine during 2007 – 2011

(млн. грн.)

Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Соціальні допомоги та інші отримані поточні трансферти	229040	319683	364572	423741	463368
З них:					
1. Соціальні допомоги	124472	180455	204101	237213	262744
Питома вага, %	54,3	56,4	56,0	56,0	56,7
2. Інші отримані поточні трансферти	18209	26092	32984	34397	33681
Питома вага, %	8,0	8,2	9,0	8,1	7,3
3. Соціальні трансферти в натурі	86359	113136	127487	152131	166943
Питома вага, %	37,7	35,4	35,0	35,9	36,0

*Складено за матеріалами Державної служби статистики України (<http://ukrstat.gov.ua>)

У структурі сукупних ресурсів домогосподарств України частка доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості не є значною і коливалася від 4,6 % у 2006 р. до 6,2 % у 2011 р. [3].

Оскільки структура доходів бюджету домогосподарства залежить від характеру суспільних відносин у країні та рівня розвитку продуктивних сил, то в умовах ринкової економіки специфічним є те, що в доходах домогосподарств підвищується роль *доходів від власності*, які формують грошові надходження у вигляді відсотків (вид доходу, який отримують кредитори або інвестори від розміщення (інвестування) своїх грошових коштів); дивідендів (різновид доходу, який отримують власники цінних паперів) та ренти (дохід, який отримують власники земельних ділянок у випадку надання їх в оренду).

Варто зазначити, що збільшення доходів від власності свідчить про підвищення рівня добробуту нації. Водночас у сучасних умовах господарювання глобальною тенденцією є зростання частини її фінансових компонентів: готівкові кошти, нагромадження у страхових фондах, ощадні внески у банках, кредитних спілках. Причому освіта та інформованість населення допомагає йому розрахувати процентні доходи та визначитися з установою формування цих доходів (комерційних банків, страхових компаній, кредитних спілок).

Крім розглянутих вище основних джерел доходів домогосподарств (оплата праці, пенсії, стипендії та допомоги), що разом становлять 78,6 % у структурі сукупних ресурсів, є ще деякі незначні за розміром, проте дуже важливі, особливо для малозабезпечених верств населення, доходи, що включають доходи від особистого підсобного господарства, допомоги від родичів та інших осіб, пільги та субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, на придбання скрапленого газу, твердого, рідкого палива, пільги на оплату санаторно-курортних путівок, послуг міжміського транспорту, зв'язку, інші надходження [1, с. 238].

У результаті проведеного аналізу джерел доходів домашніх господарств в Україні ми можемо констатувати велику частку доходів, отримуваних членами домашніх господарств у процесі перерозподілу від держави, і незначну частку доходів – від власної виробничої чи будь-якої іншої діяльності, що потребує відповідного коригування державної політики доходів у бік зменшення акцентів на стимулювання активної трудової діяльності членів домашніх господарств за допомогою відповідних фінансових методів та важелів.

Висновки. Для виправлення ситуації у цій сфері держава має вжити низку термінових заходів, зокрема:

- підвищити розмір мінімальної заробітної плати шляхом переходу від визначення ціни праці як вартості засобів для особистого споживання працівника до визначення реальної ціни робочої сили як вартості засобів, необхідних для повноцінного розширеного відтворення працюючої людини та членів її сім'ї;
- удосконалити механізм договірного регулювання, сформувавши чітку й стабільну правову базу у сфері соціально-трудових відносин, забезпечити можливість отримання населенням офіційних основних і додаткових доходів;
- відновити роль доходів від трудової діяльності працівників, покращивши ситуацію на ринку праці, підвищити питому вагу оплати праці в структурі грошових доходів через реформування системи оплати праці;
- в короткотерміновій перспективі передбачити зниження реальної заробітної плати і рівня життя населення в умовах прискорення інфляційних тенденцій, а в середньо- та довготермінових періодах – усунути надмірні диспропорції в оплаті праці в міжгалузевому та територіальному зрізі;
- підвищити економічну активність громадян, зменшити розшарування за рівнем доходів;
- покращити міграційну ситуацію в державі, забезпечити регулювання зовнішньої трудової міграції в напрямі зацікавлення висококваліфікованих працівників працювати на батьківщині;
- посилити профорієнтаційну роботу, яка проводиться органами Державної служби зайнятості в напрямку орієнтації громадян на вибір тієї професії, яка користується попитом на ринку праці, є привабливою для людини, економічно доцільною в сучасних умовах ринкових перетворень.

Conclusions. Thus, for improving the situation in this sphere some urgent actions should be undertaken:

- to increase the minimum wages by changing the view on labor price as the cost of products for personal consumption of the worker to determining the real price of labor as the cost of resources necessary for full expanded reproduction of the employee and the members of his family;
- to improve the mechanism of contractual regulating, to form an accurate and stable regulatory framework in the sphere of socio-economic relations, to provide the opportunity for obtaining official basic and extra incomes by population;
- to restore the role of income from worker's labor activities by improving the situation in labor market, to increase the wages share in the incomes structure by reforming wages system;
- to decrease the real wages and living standard under conditions of inflationary tendencies in the short-term prospect and to eliminate the wages disproportions in the intersectoral and territorial spheres in the mid-term and long-term periods;
- to increase the citizens' economic activities, to reduce the incomes differentiation;
- to improve the migration situation in the country, to provide the regulation of external labor migration by making the best skilled workers to be interested in work in their motherland;
- to intensify the orientation work which is realized by the State Employment Service by orientating citizens to choose that profession which is demanded in the labor market, is attractive for the person and is economically reasonable in modern world.

Використана література

1. Кізима, Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку [Текст] / Т.О. Кізима; [вст. слово С.І. Юрія]. – К.: Знання, 2010. – 431 с.
2. Гордей, О. Значення диференціації доходів громадян у системі фінансового забезпечення рівня життя населення [Текст] / О. Гордей // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 7. – С. 175 – 180.
3. Лісовий, А. Економічний аналіз доходів населення: стан, структура, динаміка / А. Лісовий, І. Чуницька // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.